

Prawa przyrody w ochronie środowiska i wzmacnianiu bezpieczeństwa ekologicznego

Laws of nature in environmental protection and strengthening ecological security

Права природы в охране окружающей среды и укреплении экологической безопасности

Закони природи в охороні навколишнього середовища та зміцненні екологічної безпеки

SAMANTA KOWALSKA

Dr, Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu
e-mail: s.kowalska@akademikaliska.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8803-3901>

Streszczenie: Prawa przyrody stanowią innowacyjną koncepcję prawną, która wpływa na przeformułowanie dotychczasowego sposobu ochrony środowiska naturalnego. W rozważaniach zostanie wykazane, że zasadnicze założenie praw przyrody polega na przesunięciu punktu odniesienia z antropocentrycznego na ekocentryzm. Prawa przyrody zostaną omówione jako drogowskazy dla kształtowania nowej etyki środowiskowej w celu budowania bezpieczeństwa ekologicznego. Mogą one w efekcie stać się zasadą prawną wspierającą proces neutralizowania utylitarnej i przedmiotowej rozumienia środowiska na gruncie dotychczasowych norm prawnych. Przeprowadzone badania umożliwią dokonanie oceny przydatności i znaczenia praw przyrody dla wzmacniania bezpieczeństwa ekologicznego. Prawa przyrody tworzą nowy paradygmat ochrony środowiska. W celu uzasadnienia postawionych hipotez badawczych posłużono się metodą porównawczą aktów prawa międzynarodowego z dokumentami prawnymi z różnych zakątków świata. Dopelnienie rozważań stanowi analiza relacji między naturą a światem człowieka.

Słowa kluczowe: prawa przyrody, ochrona środowiska, prawo międzynarodowe, bezpieczeństwo ekologiczne, etyka środowiskowa

Summary: The laws of nature are an innovative legal concept that influences the reformulation of the current method of protecting the natural environment. It will be shown in the considerations that the basic assumption of the laws of nature means shifting of the reference point from anthropocentrism to ecocentrism. The laws of nature will be treated as signposts for shaping a new environmental ethic to build environmental security. As a result, they may become a legal principle supporting the process of neutralising the utilitarian and object-oriented understanding of the environment based on existing legal norms. The conducted research will make it possible to assess the usefulness and relevance of the laws of nature in strengthening environmental security. The laws of nature are creating a new paradigm of environmental protection. To justify the research hypotheses, a comparative method of international law acts with legal documents from different parts of the world was used. An analysis of the relationship between nature and the human world completes the consideration.

Key words: laws of nature, environmental protection, international law, ecological safety, environmental ethics

Резюме: Права природы представляют собой инновационную правовую концепцию, которая влияет на переосмысление существующего способа охраны окружающей среды. В ходе обсуждения будет показано, что фундаментальная предпосылка прав природы заключается в смещении точки отсчета от антропоцентризма к экоцентризму. Права природы будут обсуждаться в качестве ориентиров для формирования новой экологической этики с целью построения экологической безопасности. По сути,

они могут стать правовым принципом, поддерживающим процесс нейтрализации утилитарного и объектно-ориентированного понимания окружающей среды на основе существующих правовых норм. Проведенные исследования позволяют оценить полезность и важность прав природы для укрепления экологической безопасности. Права природы создают новую парадигму для защиты окружающей среды. Для обоснования гипотез исследования был использован метод сравнения актов международного права с правовыми документами из разных стран мира. В завершение рассмотрения дается анализ взаимоотношений между природой и миром людей.

Ключевые слова: права природы, охрана окружающей среды, международное право, экологическая безопасность, экологическая этика

Резюме: Закони природи – це інноваційна правова концепція, яка впливає на переформування існуючого методу охорони навколишнього природного середовища. Роздуми покажуть, що основне припущення законів природи полягає у зміщенні зосередження від антропоцентризму до екоцентризму. Закони природи обговорюватимуться як дороговкази для формування нової екологічної етики з метою побудови екологічної безпеки. У результаті вони можуть стати правовим принципом, що підтримує процес нейтралізації утилітарного та об'єктивного розуміння навколишнього середовища на основі існуючих правових норм. Проведене дослідження дасть змогу оцінити корисність і важливість законів природи для зміцнення екологічної безпеки. Закони природи створюють нову парадигму захисту навколишнього середовища. Для обґрунтування гіпотез дослідження використано порівняльний метод міжнародно-правових актів з правовими документами різних куточків світу. Роздуми доповнюються аналізом взаємозв'язку природи та світу людини.

Ключові слова: закони природи, охорона навколишнього середовища, міжнародне право, екологічна безпека, екологічна етика

Wstęp

W wyniku działalności antropogenicznej, nadmiernej konsumpcji surowców naturalnych, zmian klimatycznych coraz więcej gatunków roślini zwierząt znajduje się w stanie bezpośredniego zagrożenia. Ekspansja przemysłu i urbanizacji skutkuje wycinaniem kolejnych połaci lasów deszczowych, niszczeniem naturalnych siedlisk flory i fauny. Z Raportu A More Secure World: Our Shared Responsibility wynika, że kwestie środowiskowe, mimo postępu technologicznego, rzadko są uwzględniane w programach bezpieczeństwa oraz strategiach humanitarnych¹. Działania w tym kierunku utrudnia brak koherencji w regulacjach sektorowych oraz fragmentaryczność prawa ochrony środowiska.

W niniejszym artykule zostanie omówiona rola praw przyrody w budowaniu ekologicznego porządku normatywnego. W toku rozważań zostanie wykazane, że prawa przyrody mogą stanowić asumpt do opracowywania nowego paradygmatu

¹ *Report of the Secretary-General's High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A More Secure World: Our Shared Responsibility*, United Nations 2004, § 54. Zob. *Living Planet Report 2022. Building a Nature-Positive Society*, red. R.E.A. Almond, M. Grooten, D. Juffe-Bignoli, T. Petersen, Gland 2022.

ochrony środowiska. Zasadnicza zmiana w tym zakresie polega na przesunięciu punktu odniesienia z antropocentrycznego na ekocentryczny. Dla komplementarności wywodu zostanie podkreślona przydatność praw przyrody dla tworzenia płaszczyzny dialogu i współpracy w obliczu globalnego kryzysu ekologicznego. Rozważania w tym zakresie należy poprzedzić udzieleniem odpowiedzi na pytanie o dotychczasowy sposób artykułowania norm środowiskowych na forum międzynarodowym.

1. Kształtowanie norm środowiskowych na forum międzynarodowym

Na proces kształtowania międzynarodowego prawa środowiska jako odrębnej dyscypliny naukowej wpłynęły międzynarodowe konferencje środowiskowe, zjawiska antropogeniczne, degradacja środowiska oraz zmiany klimatyczne w skali globalnej². Kamień węgielny międzynarodowych norm środowiskowych stanowiła Deklaracja sztokholmska przyjęta podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w 1972 r.³. W dokumencie zarysowują się symptomy kształtowania nowej etyki ekologicznej, w której zaczęto uwydatniać potrzebę wzmożenia ochrony bytów innych niż ludzie (zasada 3). Mimo iż Deklaracja otrzymała charakter prawa *soft law*, uważana jest za „arcydzieło międzynarodowego projektu” („masterpiece of international drafting”)⁴, które zapoczątkowało normatywizację wartości ekologicznych w prawie międzynarodowym.

Podczas obrad w Sztokholmie został zainicjowany Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych (United Nations Environment Programme – UNEP)⁵, który okazał się katalizatorem wielu programów strategicznych w zakresie ochrony środowiska. Obecnie UNEP pełni funkcję Sekretariatu wielu

² Międzynarodowe prawo środowiska kształtuje się od lat 70. ubiegłego wieku, K. Wolfke, *Międzynarodowe prawo środowiska (tworzenie i egzekwowanie)*, Wrocław 1979, s. 7. Z czasem normy środowiskowe obejmowały coraz szersze spektrum zagadnień. Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004; M.M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011; J. Ciechanowicz-McLean, *Globalne prawo środowiska. Podstawowe zagadnienia*, Gdańsk 2021.

³ United Nations Conference on the Human Environment, 5–16.06.1972, Stockholm.

⁴ G. Palmer, *New Ways to make International Environmental Law*, American Journal of International Law 1992, t. 86, nr 2, s. 266.

⁵ General Assembly Resolution 2997 (XXVII) on Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation, 15.12.1972, UN Doc. A/RES/2997 (XXVII).

wiążących instrumentów międzynarodowego prawa środowiska (traktaty)⁶. Działalność UNEP zaowocowała przyjęciem Światowej Karty Przyrody (World Charter for Nature – WCFN)⁷. Twórcy Karty mieli świadomość, iż „ludzkość jest częścią natury” („mankind is a part of nature”)⁸. W Karcie uwypuklono, że niepowstrzymanie degradacji systemów naturalnych, nadmiernej konsumpcji oraz niewłaściwego użytkowania zasobów naturalnych prowadzi do rozpadu politycznych, społecznych i ekonomicznych fundamentów cywilizacji⁹. Omawiany dokument *soft law* zapoczątkował dyskurs o zasadach zarządzania i ochrony środowiska na skalę globalną.

Zagadnienia związane ze zrównoważonym korzystaniem z zasobów naturalnych stanowiły przedmiot obrad Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” (United Nations Conference on Environment and Development), która odbyła się w dniach 3–14 czerwca 1992 r. w Rio de Janeiro. Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro przyczynił się do aktywizacji społecznej oraz stworzenia ram dla światowego partnerstwa na rzecz ochrony środowiska¹⁰. Zasady realizacji polityki ekorozwoju nakreślono w Globalnym Programie Działań „Agenda 21” (Action Programme)¹¹.

Relacje między podmiotami prawa międzynarodowego uwarunkowane procesami zachodzącymi w różnych obszarach funkcjonowania państw, organizacji międzynarodowych oraz podmiotów pozapaństwowych nierzadko utrudniają wypracowanie konsensusu. Do głosu dochodzą również względy ekonomiczne, uwarunkowania geograficzne i historyczne. Z tego względu Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju (The World Summit on Sustainable Development, „Rio+10”),

⁶ UNEP pełni funkcję Sekretariatu, m.in. Konwencji o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, podpisanej w Waszyngtonie dnia 3 marca 1973 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 27 poz. 112); Konwencji o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzonej w Bonn dnia 23 czerwca 1979 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 2, poz. 17); Konwencji Wiedeńskiej o ochronie warstwy ozonowej, podpisanej w Wiedniu dnia 22 marca 1985 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 98, poz. 488) wraz z Protokołem Montrealskim w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową, sporządzonym w Montrealu dnia 16 września 1987 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 98, poz. 488); Konwencji bazylijskiej o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych, sporządzonej w Bazylei dnia 22 marca 1989 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 19, poz. 88); Konwencji o różnorodności biologicznej, podpisanej w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532).

⁷ United Nations, General Assembly, World Charter for Nature, 28.10.1982, A/RES/37/7.

⁸ Tamże, s. 2, pkt a.

⁹ Tamże, pkt b.

¹⁰ Sprawiedliwość międzygeneracyjna w duchu zrównoważonego rozwoju: zasady 1, 3, 4 w związku z zasadą 27, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 14.06.1992.

¹¹ United Nations Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14.06.1992, Agenda 21. Por. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Seventieth session, Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.

który odbył się w dniach 26 sierpnia – 4 września 2002 r. w Johannesburgu, miał na celu „ożywienie globalnego zaangażowania na rzecz zrównoważonego rozwoju”¹².

Kolejną konferencję środowiskową zorganizowano w dniach 20–22 czerwca 2012 r. w Rio de Janeiro (The United Nations Conference on Sustainable Development)¹³. W przyjętej Rezolucji podkreślono potrzebę zapewniania równowagi między rozwojem gospodarczym, społecznym a ochroną środowiska¹⁴. Uczestnicy obrad opowiedzieli się za udziałem w działaniach proekologicznych wszystkich podmiotów oraz grup społecznych, o których mowa w „Agendzie 21”.

Równoważenie aspektów politycznych i gospodarczych stanowi rdzeń programów strategicznych w zakresie ochrony środowiska UE. Pakiet działań w zakresie transformacji gospodarki, ochrony środowiska i klimatu zawarto w Europejskim Zielonym Ładzie (European Green Deal). Podejmowane inicjatywy dotyczą wdrażania międzysektorowych rozwiązań, np. w zakresie niskoemisyjnej gospodarki, polityki energetycznej, ekologicznego rolnictwa i zrównoważonej żywności (tzw. zrównoważony rozwój od pola do stołu), ochrony bioróżnorodności¹⁵. Degradacja ekosystemów, zanik naturalnych siedlisk roślin i zwierząt, nadmierna chemizacja w rolnictwie, globalne zmiany klimatyczne skłaniają do rozszerzania działań w ramach polityki środowiskowej. Przemawia za tym fakt, iż „jedynie 23% gatunków i 16% siedlisk objętych dyrektywami UE w sprawie ochrony przyrody ma właściwy stan”¹⁶. Stąd coraz częściej w dyskursie publicznym pojawiają się postulaty o potrzebie dokonania skoku kwantowego (*quantum leap*)¹⁷ w dotychczasowym sposobie określania ochrony i zarządzania środowiskiem. Obecnie w UE nie ma mechanizmu, który regulowałby prawa przyrody na poziomie ponadnarodowym¹⁸. Globalny kryzys ekologiczny wywołuje destrukcję kolejnych elementów

¹² U. Pisano, A. Endl, G. Berger, *The Rio+20 Conference 2012: Objectives, Processes and Outcomes*, Wiena 2012, s. 16.

¹³ Konferencja Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro w 2012 r. została zwołana na podstawie United Nations General Assembly Resolution 64/236 on Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the Outcomes of the World Summit on Sustainable Development, 24.12.2009, UN Doc. A/RES/64/236.

¹⁴ United Nations General Assembly Resolution 64/236 on Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the Outcomes of the World Summit on Sustainable Development, 24 December 2009, UN Doc. A/RES/64/236, pkt 20–29.

¹⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy, Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, COM (2020) 21, Bruksela, 14.01.2020.

¹⁶ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 czerwca 2021 r. w sprawie unijnej strategii na rzecz bioróżnorodności 2030 – przywracanie przyrody do naszego życia, 2020/2273 (INI), pkt B.

¹⁷ J. Darpö, *Can Nature Get it Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, Brussels 2021, s. 14.

¹⁸ M. Carducci, S. Bagni, V. Lorubbio, E. Musarò, M. Montini, A. Barreca, C. Di Francesco Maesa, M. Ito, L. Spinks, P. Powlesland, *Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature*, Brussels 2019, s. 7.

ekosystemu. Zapobieganie erozji filarów bezpieczeństwa ekologicznego wymaga spoiw aksjologicznych oraz stabilnych regulacji proceduralnych. Dlatego też uwaga społeczności międzynarodowej coraz częściej kieruje się ku prawom przyrody. Innowacyjne i nowatorskie rozwiązania wzbudzają nadzieję na opracowanie ram prawnych, które umożliwiłyby szybsze reagowanie na zmiany środowiskowe.

2. Uwarunkowania antropogeniczne

Prawa przyrody stanowią koncepcję prawnofilozoficzną ukształtowaną w krajach Ameryki Łacińskiej. Pierwszym krajem, w którym prawa przyrody otrzymały rangę norm konstytucyjnych, był Ekwador¹⁹. W lasach amazońskich na terenie Ekwadoru występuje 9000–12 000 gatunków roślin naczyniowych, które są charakterystyczne tylko dla tego regionu świata²⁰. Różnorodność gatunkowa w połączeniu z endemiczną roślinnością tworzy „globalne epicentrum bioróżnorodności”²¹. Bioróżnorodności flory i fauny towarzyszy zazwyczaj zasobność w surowce naturalne. Na terenie Parku Narodowego Yasuni odkryto złoża ropy naftowej²². Wydobycie ropy spowodowało przenikanie toksycznych substancji do gleby, wody i do atmosfery. Nastąpiła erozja ekosystemów i procesów biologicznych. Z powodu degradacji obszarów przyrodniczych doszło do katastrofy ekologicznej określanej mianem „Amazon Chernobyl” lub „Rainforest Chernobyl”²³. Pogłębiająca się dewastacja przyrody skłoniła do poszukiwania regulacji, które złożyły się na nowy paradygmat ochrony środowiska. Dla ludności autochtonicznej ochrona lasów amazońskich oznacza znacznie więcej niż fizyczne przetrwanie. Działania w tym kierunku dotyczą istoty ludzkiego jestestwa, ochrony tożsamości i dają możliwość zachowania patrymonium przodków. Eksploatacja ropy spowodowała wypieranie ludności au-

¹⁹ H. Echeverría, *Rights of Nature: The Ecuadorian Case*, Revista ESMAT 2017, t. 9, nr 13, s. 78.

²⁰ J. Kimerling, *Disregarding Environmental Law: Petroleum Development in Protected Natural Areas and Indigenous Homelands in the Ecuadorian Amazon*, Hastings International and Comparative Law Review 1990, t. 14, nr 4, s. 851. Zob. L. Gómez-Betancur, S.P. Vilarity, D. Torres, *Ecosystem Services as a Promising Paradigm to Protect Environmental Rights of Indigenous Peoples in Latin America: the Constitutional Court Landmark Decision to Protect Arroyo Bruno in Colombia*, Environmental Management 2022, t. 69, nr 4, s. 770.

²¹ N. Myers, *Threatened Biotas: “Hot Spots” in Tropical Forests*, The Environmentalist 1988, t. 8, s. 194.

²² M. Akchurin, *Constructing the Rights of Nature: Constitutional Reform, Mobilization, and Environmental Protection in Ecuador*, Law & Social Inquiry 2015, t. 40, nr 4, s. 945.

²³ S.R. Donziger, *Rainforest Chernobyl: Litigating Indigenous Rights and the Environment in Latin America*, Human Rights Brief 2004, t. 11, nr 2, s. 1–4.

tochtonicznej z dotychczas zajmowanych terytoriów i masowe wyniszczenie przyrody. Do uzasadnienia aneksji terytoriów posłużono się zmodyfikowaną doktryną *terra nullius* („ziemi niczyjej”), na którą przemożnie wpływała działalność zagranicznych koncernów posiadających koncesję na wydobycie ropy na dziewiczych terenach Amazonii²⁴.

Wśród czynników antropogenicznych, które znalazły się u podstaw formułowania praw przyrody, należy wymienić także uwarunkowania i kierunki ówczesnej polityki, brak rzetelnych informacji o planowanych decyzjach decydentów, kondycję gospodarczą, kryzysy i dywersyfikację społeczną. Odbieranie ludności autochtonicznej możliwości uczestniczenia w życiu publicznym oraz przeprowadzanie masowego wykupu gruntów rolnych przez zagraniczne przedsiębiorstwa i koncerny utrudnia dochodzenie praw na drodze sądowej oraz ustalanie rzeczywistych powiązań personalno-biznesowych²⁵. Dominanta czynników gospodarczych osłabia ochronę bioróżnorodności, zmniejszając w konsekwencji efektywność ochrony środowiska. J. Kimerling wskazała, że „nowe projekty i programy, które mają na celu ochronę różnorodności biologicznej i kulturowej w Yasuni, nadal podążają za technokratycznym [...] paradygmatem, który wzmacnia pozycję zewnętrznych specjalistów i wyklucza lokalne społeczności z procesów decyzyjnych”²⁶. Dla ludności autochtonicznej Yasuni jest „domem” (*nuestra casa*)²⁷. Działalność przemysłowa i wydobywcza oznacza dotkliwą ingerencję w „tkankę” biologiczną tego obszaru. W oczach rdzennej ludności zamiast być czynnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego zaczęła jawić się jako działalność o znamionach etnocydu, mającego na celu zniszczenie odrębności etniczno-kulturowej oraz zdewastowanie ziemi ich przodków przez „obcych” (*cowode*)²⁸. Przyczyny formułowania praw przyrody są mocno osadzone w miejscowej strukturze społecznej i kulturowej. Uwarunkowania polityczne, socjalne, relikty przeszłości, ekspansja zagranicznych koncernów paliwowo-energetycznych skłoniła do opracowania

²⁴ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon: Indigenous Huaorani, Chevron, and Yasuni*, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 2013, t. 24, nr 1, s. 45, 48–49.

²⁵ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 3 lipca 2018 r. w sprawie łamania praw rdzennej ludności na świecie, w tym masowego wykupu gruntów rolnych (2017/2206 (INI)), *Dz. Urz. UE C 118 z 8.04.2020*, pkt AF.

²⁶ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon...*, s. 102.

²⁷ *Comunicación Relativa a Violaciones de los Derechos Humanos de Miembros del Pueblo Indígena Huaorani (Waorani) en Ecuador*, 18.05.2011, s. 2.

²⁸ J. Kimerling, *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon...*, s. 113. Zob. S. Kowalska, *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, w: *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, red. J. Wołajski, K. Malasiewicz, N. Prusiński, Kalisz 2021, s. 196–215.

normatywnej koncepcji, która stopniowo zmienia postrzeganie środowiska na gruncie prawa i praktyki społecznej.

3. Podstawy doktrynalne

Prawa przyrody pierwotnie funkcjonowały jako normy zwyczajowe przekazywane z pokolenia na pokolenie. Są zakorzenione w lokalnej tradycji, wyobrażeniach kosmologicznych i wierzeniach. Wraz z upływem czasu zaczęły oddziaływać normotwórczo, przyczyniając się do wykrystalizowania jednej z najbardziej unikatowych i charakterystycznych koncepcji prawnych na świecie.

3.1. Pacha Mama

Pierwsze normy o charakterze wiążącym z zakresu praw przyrody zaczęto wprowadzać w krajach Ameryki Łacińskiej. W lokalnej obyczajowości i wyobrażeniach natura utożsamiana jest z Matką Ziemią (*Pacha Mama*). Dla rdzennych mieszkańców jest to uosobienie istoty uważanej za źródło i piastunkę wszelkiego życia. Bezpośrednia ewokacja do Pacha Mama znajduje się w art. 71 Konstytucji Ekwadoru²⁹. Wśród głównych praw Matki Ziemi ujętych w ustawie zasadniczej można wskazać prawo do istnienia, integralności, ochrony naturalnych cykli, prawo do restytucji (odnowy) i regeneracji. Określenie propagowanie „szacunku dla wszystkich elementów składających się na ekosystem” oznacza, że ochroną objęte są elementy przyrody ożywionej i nieożywionej (art. 71 *in fine*). Integralność w kontekście praw przyrody można rozpatrywać w odniesieniu do zewnętrznej struktury biologicznej, jak i procesów endogenicznych. Na podstawie przepisów ustawy zasadniczej zakazano wprowadzania do środowiska organizmów oraz materiałów organicznych i nieorganicznych, które mogłyby spowodować zmiany w strukturze genetycznej. W kulturze andyjskiej i Amazonii *Pacha Mama* oznacza wzajemne powiązania i współzależności między Ziemią i światem człowieka. Przyjmuje się, że „Ziemia i rdzenni mieszkańcy są nierozłączni. Ziemia jest życiem, nie można jej kupić ani sprzedać”³⁰. W ten sposób w przepisach prawa *ius cogens* uwzględniono

²⁹ Constitution of the Republic of Ecuador, National Assembly, Legislative and Oversight Committee, Publisher in the Official Register October 20, 2008.

³⁰ Fragment deklaracji ogłoszonej podczas kontynentalnej konferencji ludności autochtonicznej (Continental Conference of Indigenous People) w lipcu 1990 r., w ekwadorskim Quito. M. Akchurin,

jedno z kluczowych założeń doktrynalnych praw przyrody, w myśl którego natura oznacza żywą istotę. Otworzyło to drogę do przyznawania podmiotowości prawnej przyrodzie. W art. 10 Konstytucji Ekwadoru stanowi się, że natura jest podmiotem prawa³¹. W omawianym regionie geograficznym rdzenni mieszkańcy nie posługują się regulacjami prawa własności ani terminologią prawa euroatlantyckiego. Stanowi to zasadniczą różnicę między krajami zachodnimi, w których na gruncie prawnym środowisko jest uprzedmiotowione³².

Przedstawione podejście koresponduje z rozwiązaniami prawa boliwijskiego. W tym kręgu kulturowym określenie Matka Ziemia (*Madre Tierra*) odnosi się do dynamicznego, żyjącego systemu, składającego się z niepodzielnej wspólnoty wszystkich żywych istot, które będąc od siebie współzależne, wzajemnie się uzupełniają³³. Taki sposób rozumienia przyrody odnosi się również do „systemów życia” (*sistema de vida*) w ekosystemach, które, mimo iż pełnią różne funkcje, pozostają względem siebie komplementarne. Analiza praw przyrody uświadamia związki i współzależności człowieka od sił natury. Ludzie połączeni są nie tylko więzią ontologiczną z przyrodą, ale sami stanowią część ogromnego żyjącego organizmu przyrody.

Constructing the Rights of Nature..., s. 948. Z kolei według wierzeń Maorysów rzeka Whanganui została przekazana ich przodkom przez Papatuanuku, co w tłumaczeniu z języka maoryskiego oznacza Matkę Ziemię. W kulturze i tradycji maoryskiej, w odróżnieniu od prawa angielskiego, rzeka wraz z innymi elementami przyrodniczymi nie stanowiła przedmiotu i nie podlegała obrotowi handlowemu. Waitangi Tribunal Report, *The Whanganui River Report*, Wellington 1999, § 2.8.1.

³¹ W wyroku kolumbijskiego Trybunału Konstytucyjnego wskazano, że natura powinna być traktowana jako podmiot prawa ze wszystkimi przysługującymi jej prawami, Constitutional Court of Colombia, Center for Social Justice Studies et al. v. Presidency of the Republic et al., Judgment T-622/16, Constitutional Court of Colombia (November 10, 2016), *The Atrato River Case*, § 9.28. Na podstawie powyższego wyroku uznano, że rzeka Atrato wraz z dorzeczem i dopływami posiada prawa. Normom środowiskowym przypisano nadrzędną rolę wśród praw podstawowych. C. Clark, N. Emmanouil, J. Page, A. Pelizzon, *Can you Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty-Gritty of Governance*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 4, s. 807; A. Gómez-Velásquez, *The “Constitutionalization” Process of the International Environmental Law in Colombia*, *Revista de Derecho. División de Ciencias Jurídicas de la Universidad del Norte* 2016, nr 45, s. 6, 7.

³² B. Wierzbowski, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2018, s. 2; R. Zawłocki, *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, *Przegląd Prawa Rolnego* 2014, nr 1 (14), s. 129.

³³ Art. 3, Ley de Derechos de la Madre Tierra (Ley N° 071), 21.12.2010. Prawa przyrody są obecne także w innych częściach świata. Przykładowo w nowozelandzkiej ustawie o Whanganui (w języku maoryskim *Te Awa Tupua*) rzekę zdefiniowano jako niepodzielną i żywą całość, składającą się zarówno z elementów materialnych, niematerialnych, jak i metafizycznych, co nawiązuje do wiedzy i poglądów kosmologicznych rdzennych mieszkańców. *Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017*, Public Act 2017, nr 7, 20.03.2017, part 2, subpart 2. *Te Awa Tupua*, 12.

3.2. Buen vivir

W Konstytucji Ekwadoru stanowiąc o poszanowaniu różnorodności i harmonii z przyrodą, posłużono się zwrotem „dobre życie”. Sformułowanie o dobrym stylu życia (hiszp. *buen vivir*; ang. *the good way of living*) nie dotyczy jednak *stricte* procesów zachodzących w przyrodzie. Koncepcja „dobrego życia” w Ekwadorze znana jako *sumak kawsay* ma swoje źródła w kulturze rdzennej ludności. Odnosi się do tradycyjnego stylu życia opartego na harmonii między człowiekiem a naturą. *Sumak kawsay* utwierdza poczucie przynależności do wspólnoty ludzi i świata natury³⁴. Koncepcja ta może przywołać na myśl podobieństwo z rozpowszechnioną w krajach zachodnich zasadą zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). *Sumak kawsay* ma jednak inne podłoże historyczne i ideologiczne. W Ekwadorze wywodzi się bowiem z etycznej filozofii życia, obrony przed obcą dominacją, kolonialnymi strukturami władzy, marginalizacją rdzennej ludności, ekstraktywizmem (masowe wydobycie surowców naturalnych, zawłaszczanie ziemi pod inwestycje). W późniejszym okresie została włączona w dyskurs ekologiczny oraz uwzględniona przy poszukiwaniu alternatywy wobec neoliberalnej wizji wzrostu gospodarczego³⁵. W koncepcji praw przyrody dużą wagę przykładają się do ochrony rdzennej ludności, która jest depozytariuszem tradycyjnej wiedzy i umiejętności, np. przekazów ustnych o tradycyjnym sposobie pielęgnowania roślin, wytwarzaniu produktów pochodzenia roślinnego, ludowej meteorologii, ziołolecznictwie. W tradycyjnych wierzeniach przyjmuje się, że roślinność, drzewa, rzeki pochodzą od Matki Ziemi³⁶. Charakterystyczną cechą omawianej koncepcji jest przesunięcie akcentu z antropologicznych (człowiek w centrum) na aspekty ekocentryczne (centralną wartością jest przyroda). W ekocentryzmie przyjmuje się, że przyroda posiada niezaprzeczalną wewnętrzną wartość³⁷. Sąd Najwyższy Kolumbii omawiając uję-

³⁴ C.A. Coral-Guerrero, J. Guardiola, F. García-Quero, *An Empirical Assessment of the Indigenous Sumak kawsay (Living Well): the Importance of Nature and Relationships*, w: *Handbook on Wellbeing, Happiness and the Environment*, red. D. Maddison, K. Rehdanz, H. Welsch, Cheltenham-Northampton 2020, s. 394. Zob. C. Radziunas, *Missing the Mark: A Critical Analysis of the Rights of Nature as a Legal Framework for Protecting Indigenous Interests*, *Tulane Environmental Law Journal* 2022, t. 35, s. 117.

³⁵ P. Altmann, *Sumak kawsay as an Element of Local Decolonization in Ecuador*, *Latin American Research Review* 2017, t. 52, nr 5, s. 751; S.A. Radcliffe, *Development for a Postneoliberal era? Sumak kawsay, Living Well and the Limits to Decolonisation in Ecuador*, *Geoforum* 2012, t. 43, nr 2, s. 242.

³⁶ Zob. art. 6 boliwijskiej ustawy Ley de Derechos de la Madre Tierra, Ley N° 071.

³⁷ A.K. Athens, *An Indivisible and Living Whole: Do We Value Nature Enough to Grant it Personhood?*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 2, s. 226; K.V. Kortenkamp, C.F. Moore, *Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning about Ecological Commons Dilemmas*, *Journal of Environmental Psychology* 2001, t. 21, nr 3, s. 1; E. Macpherson, *The (Human) Rights of Nature: A Comparative Study of Emerging Legal Rights for Rivers and Lakes in the United States of America and Mexico*, *Duke Environmental Law & Policy Forum* 2021, t. 31, nr 2, s. 329.

cie ekocentryczne w ochronie przyrody, wskazał, że człowiek jest częścią natury³⁸. Oznacza to afirmację przyrody i sił niezależnych od człowieka.

Stąd należy wyjaśnić, iż pierwotne zastosowanie zasady zrównoważonego rozwoju w krajach zachodnich było związane z gospodarką leśną i działalnością H.C. von Carlowitza, autora XVIII-wiecznej pracy *Sylvicultura oeconomica oder Hauswirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Dzieło to uważane jest za pierwszą w dziejach pracę naukową z zakresu leśnictwa³⁹. Poglądy Carlowitza przypomniano podczas prac nad dokumentem „Agenda 21”. Zdaniem K. Górki fakt, że termin „zrównoważony rozwój” został poprzedzony określeniem „ekorozwój”, świadczy o ekologicznych konotacjach idei zrównoważonego rozwoju⁴⁰. Do normatywizowania zasady zrównoważonego rozwoju przyczyniły się konferencje ONZ w sprawie ochrony środowiska, działalność współczesnych ruchów ekologicznych, utrata bioróżnorodności, konflikty społeczno-ekologiczne. W pewnej perspektywie czasowej zaczęły się jednak coraz mocniej uwydatniać czynniki antropocentryczne oraz ekonomiczne. W Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 16 września 2019 r. wskazano, że zasada zrównoważonego rozwoju koncentruje się na ludziach („people-centred”)⁴¹. Obecnie antropocentryczne podejście w ochronie środowiska dominuje w prawie międzynarodowym oraz w większości krajowych porządków prawnych. W obliczu narastających globalnych zagrożeń dla środowiska dotychczasowe regulacje wraz z aparaturą pojęciową są niewystarczające dla skutecznej i efektywnej ochrony.

W prawach przyrody odchodzi się od rozumienia natury jako odrębnego systemu, który pełni rolę służebną wobec człowieka. Ten sposób pojmowania natury stanowi poważną skazę na systemie prawa ochrony środowiska⁴². Ekocentryzm,

³⁸ Corte Suprema de Justicia, STC4360-2018, Radicación n.º 11001-22-03-000-2018-00319-01, Bogotá, cinco (5) de abril de dos mil dieciocho (2018), 2. Consideraciones, 5.3, s. 21.

³⁹ R. Lusawa, *Hans Carl von Carlowitz twórca pojęcia „trwałości”*, Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie 2009, t. 3, z. 1–2, s. 5, 9.

⁴⁰ K. Górka, *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, *Ekonomia i Środowisko* 2007, nr 2 (32), s. 9.

⁴¹ Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2019, Seventy-third Session, Tackling Illicit Trafficking in Wildlife, A/RES/73/343, s. 1.

⁴² Są szczególnie doniosłe w wymowie i perspektywicznie brzmią słowa Papieża Franciszka: „Nie wystarczy myśleć o różnych gatunkach jedynie jako ewentualnych «zasobach», które można by eksploatować, zapominając, że mają one wartość samą w sobie. Każdego roku znikają tysiące gatunków roślin i zwierząt, których nie będziemy już mogli poznać, których nie będą już mogli zobaczyć nasze dzieci, gatunków utraconych na zawsze [...]. Obecnie poziom ludzkiej ingerencji w rzeczywistość tak złożoną jak przyroda jest tak wysoki, że [...] dochodzi do powstania błędnego koła, gdzie interwencja człowieka w celu rozwiązania trudności często jeszcze pogarsza sytuację [...]. Troska o ekosystemy wymaga spojrzenia wykraczającego poza to, co doraźne [...]. Koszty szkód spowodowanych przez egoistyczne zaniedbania są znacznie wyższe niż możliwe do uzyskania korzyści ekonomiczne [...].”

kierując uwagę na wewnętrzną wartość przyrody, odsuwa względy użyteczne na dalszy plan. Podejście antropocentryczne przeciwnie – przyrodę i jej elementy rozpatruje się tu w zakresie, w którym „wpływają na ludzi lub mogą być użyteczne dla ludzi”⁴³.

3.3. Biokulturowość

Identyfikowanie kolejnych elementów paradygmatu praw przyrody kieruje uwagę na warstwę aksjologiczno-kulturową. W orzeczeniu kolumbijskiego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 listopada 2016 r. wskazano na główne założenia biokulturowości: jedność i współzależność między człowiekiem a przyrodą (§ 9.28)⁴⁴. Biokulturowość wspiera proces budowania przestrzeni społeczno-ekologicznej. Twierdzenie to znajduje uzasadnienie w ustawie Ley de Derechos de la Madre Tierra, zgodnie z którą wszelkie konflikty na gruncie społecznym i prawnym powinny być rozwiązywane tak, aby nie wpływały destrukcyjnie na funkcjonalność systemów życia w przyrodzie (art. 6)⁴⁵. Podążając tym tokiem rozumowania, kwestionowanie biokulturowości będzie oznaczało negowanie dziedzictwa i tradycji kulturowej rdzennych mieszkańców, których życie przebiega „w obrębie”, a nie „obok” czy „ponad” przyrodą. Stąd wniosek, iż przerwanie więzi lokalnych mieszkańców z „zielonym domem” oznaczałoby zamazanie kontekstu kulturowego, zachwianie podstaw ontologicznych egzystencji, która kształtuje się w określonym środowisku społecznym i przyrodniczym.

Poprzez wskazanie w prawach biokulturowych na powiązania i zależności między człowiekiem a siłami natury można w szerszym świetle spojrzeć na rolę krzewienia intergeneracyjnych zasad życia społecznego. Dla przykładu rdzenni mieszkańcy Nowej Zelandii o rzece Whanganui mówią: „Ko au te awa, ko te awa ko au” („Jestem rzeką, a rzeka jest mną”)⁴⁶. Zgodnie z prawami biokulturowymi, bazującymi na tradycyjnej narracji, rdzenni mieszkańcy za przodków uważają również twory natury. Poszanowanie zasobów naturalnych stanowi w konsekwencji niezbędny

Musimy znacznie więcej inwestować w badania, aby lepiej zrozumieć zachowanie ekosystemów i właściwie analizować różne zmienne wpływające na wszelkie istotne modyfikacje środowiska. Ponieważ wszystkie stworzenia są ze sobą powiązane, każde z nich musi być doceniane z miłością i podziwem, a my wszyscy, istoty stworzone, potrzebujemy siebie nawzajem”, w: Franciszek, *Encyklika Laudato si'* (24.05.2015 r.), rozdz. 1, § III. Zatrącenie różnorodności biologicznej, 33, 34, 36, 42.

⁴³ K.V. Kortenkamp, C.F. Moore, *Ecocentrism and Anthropocentrism...*, s. 2.

⁴⁴ Constitutional Court of Colombia, The Atrato River Case.

⁴⁵ Ley de Derechos de la Madre Tierra, Ley N° 071.

⁴⁶ C.J.I. Magallanes, *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, Vertigo 2015, t. 15. Special Issue, s. 6.

czynnik zapobiegania dysharmonii między naturą a społeczeństwem. Nasuwa się wniosek, że koncepcja praw przyrody stanowi powrót do korzeni i tradycji przodków, w której natura funkcjonowała nie tylko jako kopalnia surowców, ale źródło życiodajnej siły, dzięki której mogą istnieć przyroda i ludzie.

Oddziaływanie biokulturowości może wzmocnić wymowę intergeneracyjną norm prawnych w zakresie ochrony środowiska. Zaprezentowane wnioski korespondują z wyrokiem Sądu Najwyższego Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r., na podstawie którego zobowiązano się do podjęcia skoordynowanych działań w celu ochrony amazońskich lasów deszczowych. Instrumentem wytyczającym drogę do realizacji celów ochrony wynikającej z praw przyrody stał się Pakt międzygeneracyjny na rzecz życia kolumbijskiej Amazonii (*Pacto Intergeneracional por la Vida del Amazonas Colombiano*)⁴⁷. Zabiegi wynikające z założeń tego dokumentu mają na celu ograniczanie emisji gazów cieplarnianych oraz powstrzymywanie wylesiania lasów. Poprzez intergeneracyjne opracowywanie i wdrażanie działań ochronnych można stworzyć grunt pod budowę ekologicznego porządku publicznego.

Powyższy aspekt uwypuklono w Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego z dnia 16 września 2019 r., wskazując, że fauna i flora w wielu różnorodnych i zachwycających formach istnienia jest niezastąpioną częścią naturalnych systemów, które należy chronić z myślą o obecnym i przyszłych pokoleniach⁴⁸. Prawa przyrody dostarczają argumentów aksjologicznych na potrzeby budowania ram instytucjonalnych w oparciu o sprawiedliwość społeczną. Z przywołanego aktu prawnego wynika, że stopniowo prawa przyrody zyskują na znaczeniu w kolejnych krajach i regionach świata. Wpływ praw przyrody jest już widoczny w prawie wewnętrznym np. takich krajów afrykańskich, jak Uganda, Nigeria czy Zimbabwe⁴⁹. Zrównoważone korzystanie z zasobów naturalnych warunkuje dobrobyt człowieka, kompleksową ochronę obszarów przyrodniczych z uwzględnieniem kontekstu środowiskowego, ekologii społecznej i etnoekologii. Prawa przyrody rozszerzają konstytucjonalizm na domenę środowiskową⁵⁰. Jak zaznaczyła M.M. Kenig-Witkowska, krajowe systemy prawa środowiska mogą okazać się czynnikiem sprawczym innowacyjnych rozwiązań w zakresie międzynarodowego prawa środowiska⁵¹. Prawa przyrody zapewne stopniowo będą rozszerzać się na kolejne obszary funkcjonowania społeczności międzynarodowej.

⁴⁷ Corte Suprema de Justicia, STC4360-2018, 2. Consideraciones, 14, s. 46; 3. Decisión, s. 49.

⁴⁸ Resolution adopted by the General Assembly..., A/RES/73/343, s. 1.

⁴⁹ S. Franks, *The Trees Speak for Themselves: Nature's Rights under International Law*, Michigan Journal of International Law 2021, t. 42, nr 3, s. 647; N. Pain, R. Pepper, *Can Personhood Protect the Environment? Affording Legal Rights to Nature*, Fordham International Law Journal 2021, t. 45, nr 2, s. 338.

⁵⁰ L. Gómez-Betancur, S.P. Vilarly, D. Torres, *Ecosystem...*, s. 768.

⁵¹ M.M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska*, Warszawa 2009, s. 15.

4. Podmiotowość i reprezentacja prawna

Analizowana koncepcja umożliwia prawne upersonifikowanie przyrody. W Stanach Zjednoczonych ludność tubylcza twierdzi, iż natura nie jest „czymś”, lecz „kimś”, co wskazuje na podmiotowe rozumienie przyrody⁵². Prawa przyrody torują zatem drogę do ustanawiania na gruncie legislacyjnym przyrody jako podmiotu prawa. Sąd Najwyższy w Nainital w wyroku z 2017 r. uznał, że rzeki Ganges i Jamuna są osobami prawnymi. W treści orzeczenia obok sformułowania „osoba prawna” (*legal entity*), sąd użył określenia „osoba żyjąca” (*living person*)⁵³. Kwestię tę rozwinęto w uzasadnieniu do wyroku, stwierdzając, że rzeki Ganges i Jamuna „oddychają, żyją i podtrzymują istnienie społeczeństw od gór aż po morze”⁵⁴. Przyznawanie osobowości prawnej rzekom może stanowić impuls do „redefiniowania ludzkich relacji z naturą”⁵⁵. W orzeczeniu *in loco parentis* wyznaczono urzędników do podejmowania działań w zakresie zachowania i ochrony rzek.

Należy mieć na uwadze, że w zależności od krajowej tradycji prawnej przyjęte rozwiązania mogą kształtować się odmiennie. W Kolumbii sąd zobowiązał do wyznaczenia dwóch osób: jednej, wskazanej przez ludność autochtoniczną oraz drugiej, reprezentującej rząd. Powołane osoby mają pełnić rolę strażników rzeki (*the Atrato River guardians*)⁵⁶. W tradycyjnych poglądach i wierzeniach autochtonicznej ludności rośliny, drzewa, rzeki, góry uważane są za żywe podmioty⁵⁷. Niemniej na gruncie prawnym dopiero przy pomocy ustanowienia reprezentacji prawnej można sprawić, że przyroda zostanie „usłyszana”. Dotychczas brakowało regulacji prawnych, które umożliwiałyby występowanie bezpośrednio w imieniu przyrody. Nasuwa się wniosek, iż prawa przyrody wzmacniają ochronę środowiska, a jednocześnie rozszerzają obowiązki i odpowiedzialność wobec niego.

Prawa przyrody mogą w rezultacie stanowić mapę ekologiczną dla projektowania nowych rozwiązań w zakresie ochrony środowiska. Jest to zasadne, zważywszy, iż z każdym dniem znikają z powierzchni Ziemi kolejne obszary przyrodnicze.

⁵² M. Akchurin, *Constructing the Rights of Nature...*, s. 954.

⁵³ Mohammad Salim v. State of Uttarakhand & Others, Writ Petition (PIL), nr 126, 2014, High Court of Uttarakhand at Nainital, 20.03.2017, § 18, 19. Dla przykładu w innym zakątku ziemi, w Nowej Zelandii, na mocy ustawy z dnia 27 lipca 2014 r. Park Narodowy Te Urewera otrzymał osobowość prawną. Art. 11 (2) (a) tego aktu stanowi, że Te Urewera posiada wszystkie prawa przynależne osobie prawnej (*legal person*). The Urewera Act 2014, Public Act 2014, nr 51, 27.07.2014.

⁵⁴ Mohammad Salim v. State of Uttarakhand..., § 17.

⁵⁵ J. Bieluk, *River as a Legal Person*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, t. 29, nr 2, s. 12.

⁵⁶ Constitutional Court of Colombia, The Atrato River Case, s. 114.

⁵⁷ B. Unmüßig, W. Sachs, T. Fatheuer, *Critique of the Green Economy. Toward Social and Environmental Equity*, Berlin 2012, s. 48.

W latach 1990–2020 wycięto na świecie 420 milionów hektarów lasów⁵⁸. Według danych Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (Food and Agriculture Organization – FAO) z 2022 r. 90% wylesienia spowodowane jest pozyskiwaniem terenów pod uprawy rolnicze⁵⁹. Rabunkowa gospodarka i eksploatacja zasobów naturalnych sprawia, że równowaga biologiczna delikatnych ekosystemów ulega zachwianiu.

5. Bezpieczeństwo ekologiczne a prawa przyrody

Bezpieczeństwo stanowi fundamentalną wartość dla jednostki i społeczeństwa zorganizowanego w państwie. Zwiększająca się degradacja środowiska naturalnego w połączeniu z dynamiką życia społecznego i antropopresją ukazuje coraz więcej obszarów wymagających pilnych i spójnych działań ochronnych. Za fundament szeroko rozumianego bezpieczeństwa można zatem uznać zapewnianie stabilności ekologicznej oraz bezpieczeństwa w wymiarze środowiskowym.

W bezpieczeństwie ekologicznym dąży się do poprawy stanu środowiska naturalnego w sposób ciągły oraz niezakłócania procesów zachodzących w ekosystemach. P. Korzeniowski wskazał, że „tworzenie prawa gwarantującego bezpieczeństwo ekologiczne powinno być podporządkowane realizowaniu pewnego systemu wartości oraz celom polityki ochrony środowiska”⁶⁰. Świadomość wartości przyrody powinna skłaniać do weryfikacji dotychczasowych strategii środowiskowych pod kątem zwiększania standardów ochrony i poszukiwania wspólnych aksjomatów. Rabunkowa gospodarka, uprzemysłowienie, globalny kryzys ekologiczny stanowią poważne zagrożenie dla filarów bezpieczeństwa ekologicznego, jak i procesów biologicznych zachodzących w przyrodzie. Prawa przyrody mogą pomóc w neutralizowaniu komodyfikacji (utowarowienia). Stąd w obszarze praw przyrody dąży się do przyjęcia racjonalnego punktu widzenia w profilowaniu ludzkiej działalności. Człowiek powinien korzystać z ziemi i naturalnych zasobów w stopniu, który jest niezbędny do życia, a nie ponad miarę i potrzeby. Istotę powyższych rozważań

⁵⁸ Food and Agriculture Organization of the United Nations (dalej: FAO), *Global Forest Resources Assessment 2020. Key Findings*, Rome 2020, s. 4; FAO, *The State of the World's Forests. Forests, Biodiversity and People*, Rome 2020, s. XVI.

⁵⁹ FAO, *The State of the World's Forests 2022. Forest Pathways for Green Recovery and Building Inclusive, Resilient and Sustainable Economies*, Rome 2022, s. XV.

⁶⁰ P. Korzeniowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako dobro prawnie chronione*, w: *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, red. Z. Duniewska, Łódź 2014, s. 150.

trafnie oddają słowa O.O. Lake, która wskazała, iż prawa przyrody stanowią „klucz do rozwiązania naszego przerażająco dysfunkcyjnego systemu gospodarczego oraz ram prawnych, społecznych i politycznych, które niszczą ludzi i planetę”⁶¹.

Zakończenie

Rozpowszechniona w krajach zachodnich redukcjonistyczna wizja środowiska skutkuje rozpatrywaniem przyrody w kategoriach przedmiotowych i utylitarnych w odróżnieniu od samych praw przyrody, w których przyjmuje się ujęcie podmiotowe. Prawa przyrody wykryły się w krajach Ameryki Łacińskiej. Z tego też względu ich recepcji może towarzyszyć wiele dyskusji, pytań, czy nawet obaw ze względu na etnokulturowość i poglądy kosmologiczne odmienne od rodzimej kultury i tradycji. W Polsce prawa przyrody nie są, jak dotąd, szeroko rozpowszechnione. Przy założeniu, że natura jest wspólnym dobrem, prawa przyrody mogą stanowić wzorzec dla modernizowania systemów ochrony środowiska w różnych regionach świata. Zakładają bowiem wspólne cele, jakimi są troska o środowisko naturalne, zwiększanie skuteczności ochrony oraz strategii bezpieczeństwa ekologicznego. Regulacje stanowione w tym zakresie nie powinny jednak być przenieszone schematycznie, lecz dostosowywane do krajowych uwarunkowań i tradycji prawnej. Istotne jest zachowywanie równowagi (*fair balance*) poprzez wyważanie argumentów ekologicznych i tych dążących do zapewniania stabilnego rozwoju społecznego. Sprawiedliwość ekologiczna powinna polegać na zrównoważonym korzystaniu z zasobów naturalnych w poszanowaniu integralności i zdrowia ekosystemów jako wspólnego dziedzictwa ludzkości.

Uzasadniając hipotezy badawcze, wykazano, iż w omawianej koncepcji za punkt wyjścia przyjmuje się wewnętrzną, nieodłączną wartość przyrody. Prawa przyrody mogą nawigować aksjologicznie i pomóc nadawać procesowi decyzyjnemu większej racjonalności, chroniąc przyrodę przed pozbawianiem jej praw, które wynikają nie z ram społecznego funkcjonowania, lecz z porządku naturalnego. Przekłada się to np. na zapobieganie betonoziom w miastach czy przeprowadzaniu „patorewitalizacji”, które zamiast zwiększania nasadzeń drzew sprowadzają się do usuwania ostatnich zielonych ostoi. Zamiast drzewami i innymi roślinami przestrzeń życia człowieka jest w coraz szybszym tempie wypełniana betonem i plastikiem. Degradacja

⁶¹ O.O. Lake, *Recognizing the Rights of Nature and the Living Forest*, w: *Rights of Nature & Mother Earth. Rights-based Law for Systemic Change*, red. S. Biggs, T.B.K. Goldtooth, O.O. Lake, Oakland 2017, s. 21.

ekosystemów, ekstynkcja kolejnych gatunków roślin i zwierząt, globalne ocieplenie, kryzys klimatyczny powodują zachwianie naturalnych procesów oraz zdolności regeneracyjnych przyrody. W obliczu globalnego kryzysu ekologicznego prawa przyrody mogą okazać się remedium na dominantę czynników ekonomicznych oraz ekspansję gospodarki i przemysłu, które prowadzą do pustoszenia i pustynnienia naszej planety.

W niniejszym studium podkreślono też, że prawa przyrody umożliwiają wprowadzenie jako *novum* do systemu prawa krajowego podmiotowości i reprezentacji prawnej przyrody. Przyroda może w ten sposób stać się „widoczna” dla systemu prawa i „usłyszana”. Prawa przyrody uświadamiają człowiekowi, że przyroda nie jest jednak całkowicie pozbawiona głosu. Przemawia do nas poprzez różnorodność form istnienia oraz niezliczone procesy i zjawiska zachodzące w ekosystemach. Prawa przyrody mogą z czasem stać się swoistym *itinerarium* dla formułowania norm i zasad ochrony środowiska na forum międzynarodowym w obliczu dynamicznych zjawisk społecznych oraz wyłaniających się wyzwań ekologicznych.

Prawa przyrody stanowią wyraz poszanowania środowiska naturalnego oraz dojrzałej świadomości egzystencjalnej, objawiającej się tym, że człowiek nie rości sobie praw własnościowych, ale pragnie być opiekunem przyrody. Dogłębna i obiektywna analiza praw przyrody uzmysławia potrzebę podejmowania niezwłocznych działań ochronnych, gdyż od procesów zachodzących w przyrodzie zależy nie tylko zdrowie ekosystemów, lecz także ludzkie życie.

Bibliografia

- Akchurin M., *Constructing the Rights of Nature: Constitutional Reform, Mobilization, and Environmental Protection in Ecuador*, *Law & Social Inquiry* 2015, t. 40, nr 4.
- Altmann P., *Sumak kawsay as an Element of Local Decolonization in Ecuador*, *Latin American Research Review* 2017, t. 52, nr 5.
- Athens A.K., *An Indivisible and Living Whole: Do We Value Nature Enough to Grant it Personhood?*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 2.
- Bieluk J., *River as a Legal Person*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, t. 29, nr 2.
- Carducci M., Bagni S., Lorubbio V., Musarò E., Montini M., Barreca A., Di Francesco Maresa C., Ito M., Spinks L., Powlesland P., *Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature*, Brussels 2019.
- Ciechanowicz-McLean J., *Globalne prawo środowiska. Podstawowe zagadnienia*, Gdańsk 2021.
- Clark C., Emmanouil N., Page J., Pelizzon A., *Can you Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty-Gritty of Governance*, *Ecology Law Quarterly* 2018, t. 45, nr 4.

- Coral-Guerrero C.A., Guardiola J., García-Quero F., *An Empirical Assessment of the Indigenous Sumak kawsay (Living Well): the Importance of Nature and Relationships*, w: *Handbook on Wellbeing, Happiness and the Environment*, red. D. Maddison, K. Rehdanz, H. Welsch, Cheltenham-Northampton 2020.
- Darpö J., *Can Nature Get it Right? A Study on Rights of Nature in the European Context*, Brussels 2021.
- Donziger S.R., *Rainforest Chernobyl: Litigating Indigenous Rights and the Environment in Latin America*, Human Rights Brief 2004, t. 11, nr 2.
- Echeverría H., *Rights of Nature: The Ecuadorian Case*, Revista ESMAT 2017, t. 9, nr 13.
- Franciszek, Encyklika *Laudato si'* (24.05.2015 r.), tekst polski: serwis internetowy Opoka, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/encykliki/laudato_si_24052015.html [dostęp: 2.03.2023 r.].
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Global Forest Resources Assessment 2020. Key Findings*, Rome 2020.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of the World's Forests. Forests, Biodiversity and People*, Rome 2020.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of the World's Forests 2022. Forest Pathways for Green Recovery and Building Inclusive, Resilient and Sustainable Economies*, Rome 2022.
- Franks S., *The Trees Speak for Themselves: Nature's Rights under International Law*, Michigan Journal of International Law 2021, t. 42, nr 3.
- Gómez-Betancur L., Vilardy S.P., Torres D., *Ecosystem Services as a Promising Paradigm to Protect Environmental Rights of Indigenous Peoples in Latin America: the Constitutional Court Landmark Decision to Protect Arroyo Bruno in Colombia*, Environmental Management 2022, t. 69, nr 4.
- Gómez-Velásquez A., *The "Constitutionalization" Process of the International Environmental Law in Colombia*, Revista de Derecho. División de Ciencias Jurídicas de la Universidad del Norte 2016, nr 45.
- Górka K., *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, *Ekonomia i Środowisko* 2007, nr 2 (32).
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska*, Warszawa 2009.
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011.
- Kimerling J., *Disregarding Environmental Law: Petroleum Development in Protected Natural Areas and Indigenous Homelands in the Ecuadorian Amazon*, Hastings International and Comparative Law Review 1990, t. 14, nr 4.
- Kimerling J., *Oil, Contact, and Conservation in the Amazon: Indigenous Huaorani, Chevron, and Yasuni*, Colorado Journal of International Environmental Law and Policy 2013, t. 24, nr 1.
- Kortenkamp K.V., Moore C.F., *Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning about Ecological Commons Dilemmas*, Journal of Environmental Psychology 2001, t. 21, nr 3.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako dobro prawnie chronione*, w: *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, red. Z. Duniewska, Łódź 2014.

- Kowalska S., *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, w: *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, red. J. Wołęjszo, K. Malasiewicz, N. Prusiński, Kalisz 2021.
- Lake O.O., *Recognizing the Rights of Nature and the Living Forest*, w: *Rights of Nature & Mother Earth. Rights-based Law for Systemic Change*, red. S. Biggs, T.B.K. Goldtooth, O.O. Lake, Oakland 2017.
- Living Planet Report 2022. Building a Nature-Positive Society*, red. R.E.A. Almond, M. Grooten, D. Juffe-Bignoli, T. Petersen, Gland 2022.
- Lusawa R., *Hans Carl von Carlowitz twórca pojęcia „trwałości”*, *Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie* 2009, t. 3, z. 1–2.
- Macpherson E., *The (Human) Rights of Nature: A Comparative Study of Emerging Legal Rights for Rivers and Lakes in the United States of America and Mexico*, *Duke Environmental Law & Policy Forum* 2021, t. 31, nr 2.
- Magallanes C.J.I., *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, *Vertigo* 2015, t. 15. Special Issue.
- Myers N., *Threatened Biotas: “Hot Spots” in Tropical Forests*, *The Environmentalist* 1988, t. 8.
- Pain N., Pepper R., *Can Personhood Protect the Environment? Affording Legal Rights to Nature*, *Fordham International Law Journal* 2021, t. 45, nr 2.
- Palmer G., *New Ways to make International Environmental Law*, *American Journal of International Law* 1992, t. 86, nr 2.
- Pisano U., Endl A., Berger G., *The Rio+20 Conference 2012: Objectives, Processes and Outcomes*, Vienna 2012.
- Przyborowska-Klimczak A., *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004.
- Radcliffe S.A., *Development for a Postneoliberal era? Sumak kawsay, Living Well and the Limits to Decolonisation in Ecuador*, *Geoforum* 2012, t. 43, nr 2.
- Radziunas C., *Missing the Mark: A Critical Analysis of the Rights of Nature as a Legal Framework for Protecting Indigenous Interests*, *Tulane Environmental Law Journal* 2022, t. 35.
- Unmüßig B., Sachs W., Fatheuer T., *Critique of the Green Economy. Toward Social and Environmental Equity*, Berlin 2012.
- Wierzbowski B., Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2018.
- Wolfke K., *Międzynarodowe prawo środowiska (tworzenie i egzekwowanie)*, Wrocław 1979.
- Zawłocki R., *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, *Przegląd Prawa Rolnego* 2014, nr 1 (14).

